

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Marriage traditions and the stem family in ancient Egypt: a study of marriage contracts, social structure and family life

Gompel, S.M.T. van

Citation

Gompel, S. M. T. van. (2025, June 11). *Marriage traditions and the stem family in ancient Egypt: a study of marriage contracts, social structure and family life*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4249984>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4249984>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

NEDERLANDSE SAMENVATTING

HUWELIJKSTRADITIES EN DE STAMFAMILIE IN HET OUDE EGYPTE EEN STUDIE VAN HUWELIJKSCONTRACTEN, SOCIALE STRUCTUUR EN FAMILIELEVEN

De studie van familie en familietradities is de laatste tientallen jaren onderbelicht in de Egyptologie. De consensus is dat de Egyptische familie voornamelijk een nucleaire familie was, met uitzonderingen in de rijkere klassen van de samenleving waar ook grotere en complexe families voorkwamen. In deze Egyptische nucleaire families had de Egyptische vrouw een ‘hoge’ status, die door sommige wetenschappers direct verbonden werd aan de nucleaire familie, of zelfs een notie van individualisme of feminisme (1.3 – 1.5). Voor het Egyptische huwelijk en Egyptische huwelijkscontracten waren de twee studies van Lüddeckens (*Eheverträge*, 1960) en Pestman (*MMP*, 1961) leidend – in de jaren na deze publicaties is het aantal huwelijksteksten dat beschikbaar is voor studie echter vrijwel verdubbeld.

Dit werk behandelt Egyptische huwelijks- en familietradities en de status van vrouwen door middel van een traditionele Egyptologische analyse van abnormaal hiëratische en demotische huwelijkscontracten (**vol. 1 hoofdstuk 2** en **vol. 2: databank van teksten**), en door middel van historisch vergelijkend onderzoek, waarmee beschouwd wordt hoe het dominante Egyptische familiesysteem aansluit bij de familiesystemen van historisch Eurazië (**hoofdstuk 3–4**). Het beargumenteert dat de Egyptische familie geclassificeerd kan worden als een patrilineaire stamfamilie met gemeenzaam bezit, en dat de positie van vrouwen (en mannen) in familie en samenleving logisch gezien voortvloeit uit de gebruiken en de ideologie van dit familiesysteem. De vorm van Egyptische huwelijkscontracten kan hier ten dele uit verklaard worden, omdat deze contracten gebruiken benadrukken die juist voor de stamfamilie belangrijk waren.

Het eerste deel van deze studie onderzoekt het volledige corpus van Egyptische huwelijksdocumenten dat beschikbaar is (**hoofdstuk 2**). Deze teksten (1–156) en gerelateerde relevante teksten (R1–R12) zijn getranscribeerd en vertaald in het Engels met beperkte paleografische- en inhoudsnoten in **vol. 2: Database of Texts**. De teksten zijn gesorteerd op herkomst, en binnen herkomst op datum van compositie (oudst tot meest recent). Huwelijkscontracten zijn overgeleverd als complete of fragmentarische papyrusdocumenten, en worden daarnaast genoemd, becommentarieerd of samengevat in andere documenten: de rechtsteksten P. Mattha recto en P. Berlin P 23757 recto (**2.2.10**), in twee citaten van een wet (**2.2.10.1**), en in schrijversregisters (**2.2.7**).

Huwelijksteksten zijn contracten, voornamelijk geschreven in het demotische schrift, die bestaan uit een combinatie van clausules waarin regelingen getroffen worden voor de financiële verplichtingen tussen echtlieden en de goederenverdeling in hun huwelijk. Ptolemeïsche huwelijkscontracten bestaan uit drie typen die door Pestman werden geclassificeerd als types A, B en C. Deze classificatie wordt uitgebreid in dit werk: sommige teksten wijken namelijk af van hun basistype, bijvoorbeeld door de inclusie van één of meer clausules uit een ander type, en worden daarom geclassificeerd als A+, B+ en C+ (**2.2.1**). Een overzicht van alle contract types en hun clausules is wordt gegeven in **Tables 1-5**.

De oudst bewaarde huwelijkscontracten zijn van type A en geschreven in het abnormaal hiëratische schrift. Ook de demotische contracten van type C hebben een lange voorgeschiedenis. Contracten van type B verschijnen pas voor het eerst in de Ptolemeïsche periode. De huwelijkscontracten

bewaard uit de periode tussen de abnormaal hiëratische teksten en de gestandaardiseerde Ptolemeïsche teksten zijn opvallend kort, vaak bestaande uit maar twee of drie clausules (2.2.4).

De keuze voor een type huwelijkscontract, de clausules die erin zijn opgenomen en de volgorde van deze clausules, lijkt sterk bepaald te zijn door lokale schrijversbureaus en/of schrijvers. Contracten van type A zijn vrijwel alleen uit Zuid-Egypte bewaard gebleven, terwijl contracten van types B en C in noordelijk Midden-Egypte en het Fajoemgebied voorkwamen. De meeste contracten met ‘4’ kenmerken komen uit Midden-Egypte, een gebied precies tussende de voorgenoemde regio’s.

Er bestaan verschillen tussen contracten van hetzelfde type maar uit verschillende steden: zo is een type A tekst uit Thebe goed te onderscheiden van een type A tekst uit Gebelein. Maar binnen een stad of tekst producerend gebied is er weinig verschil in contractvorm en keuzes voor clausules. Dit suggereert dat de echtlieden en hun families weinig invloed hadden op de vorm van hun huwelijkscontracten, en dat lokale schrijvers deze samenstelden. Enkele contractmodellen suggereren dat schrijvers contractvormen lange tijd bleven gebruiken (2.2.2, 2.2.6, 2.5).

De basis van een Egyptisch huwelijk bestond uit een financiële uitwisseling: de vrouw en haar familie gaven een huwelijksbijdrage die uit geld en/of goederen (waaronder gebruiksvoorwerpen en onroerend goed) bestond, waarover de man beschikkingsrecht kreeg. In ruil daarvoor kreeg de vrouw van haar man alimentatie (2.3.3, 2.3.7) gedurende het huwelijk. Als het huwelijk eindigde onder normale omstandigheden (door dood of scheiding) moest de huwelijksbijdrage volledig worden terugbetaald aan de vrouw of haar erfgenamen (2.3). Zowel de huwelijksbijdrage als de alimentatie van de vrouw worden in de verschillende huwelijksdocumenten op uiteenlopende wijzen weergegeven. In sommige teksten wordt de alimentatie niet weergegeven (2.3.1). Hieruit rijst de vraag hoe betrouwbaar huwelijksdocumenten zijn als informatieve bronnen. Dit wordt verder versterkt door: het gebruik van drie verschillende versies van de erfenisclausule, die alle dezelfde traditie aanduiden; het feit dat de huwelijksbijdrage buiten de huwelijkscontracten altijd *grg.t* genoemd wordt maar binnen de huwelijkscontracten nooit; en het feit dat er twee vrouwen bekend zijn die tegelijkertijd twee types huwelijkscontract bezaten (2.3.1.3–2.3.1.5, 2.3.7).

De gift *šp n s.ħm.t* die in contracten van type A door de man aan de vrouw gegeven werd moet worden begrepen als een gift uit twee delen: één deel dat altijd gegeven wordt aan het begin van het huwelijk of tijdens het huwelijk, en een complementair deel dat alleen gegeven wordt als de man een scheiding in gang zette (2.3.2). Het is niet zeker of de *šp n s.ħm.t* na 230 voor Christus enkel fictief was, zoals Pestman suggereerde.

Overige clausules die voorkomen in huwelijkscontracten zijn: waarborgclausules (2.3.4), scheidingsclausules (2.3.5), erfenisclausules (2.3.6), de clausule over de dood van één van de echtlieden als er geen kinderen zijn (2.4.1), de *nkt.w n s.ħm.t/vrouwengoedsclausule* (2.4.3), de *šy/shf*-clausule (2.4.4), toestemmingsclausules (2.4.5) en eedclausules (2.4.6). Verder worden kort behandeld: de termen voor huwelijkscontracten (2.2.3), gerelateerde teksten (tempeleden, *grg.t*-teksten, scheidingsbevestigingen) (2.2.9), het ongeïdentificeerde object *inw* (2.4.3.1), en Griekse huwelijksdocumenten uit Egypte (2.2.8).

In **Excursus A** wordt een overzicht gegeven van het voorkomen van de term *s^cnh* buiten de huwelijkscontracten (A.1, A.3–4). De hypothese van I. Kato over de functie van *s^cnh* in huwelijkscontracten wordt besproken en verworpen (A.2).

Het tweede deel van deze studie beschouwt de huwelijks- en familietradities van Egyptische families in het eerst millennium voor Christus in detail (**hoofdstuk 3–4**), en classificeert het Egyptische

familiesysteem op basis van deze analyse volgens de typologie van historische familiesystemen in historisch Eurazië. Deze typologie is opgesteld door een gemengd wetenschappelijk vakgebied bestaande uit sociologen, demografen en antropologen, dat in deze studie Historische Familiestudies (Historical Family Studies) genoemd wordt.

Er wordt een overzicht gegeven van de geschiedenis en werkwijze van dit vakgebied (3.2.1). De drie overkoepelende familiesystemen uit historisch Eurazië zijn de nucleaire (nuclear), stam (stem) en gemeenschappelijke (joint) familie (3.2.1.1–3.2.1.7). De laatste twee zijn complexe systemen die langer dan één generatie bestaan en tijdens hun looptijd verschillende vormen van huishoudens produceren. Verschillen in ideologie en de status van vrouwen (3.2.1.8) en huwelijkspatronen (3.2.1.10) tussen deze systemen en hun origine (3.2.1.9), worden besproken.

De huwelijksgebruiken van Egyptische families werden zelden openlijk in oude bronnen genoteerd en blijven relatief obscuur (3.3.1). Er lijkt echter continuïteit te bestaan tussen het Nieuwe Rijk en latere bronnen.

De problematiek rond het vaststellen van de gemiddelde leeftijd bij het eerste huwelijk, het gemiddelde leeftijdsverschil tussen echtlieden, en het moment van de geboorte van de eerste kinderen wordt besproken (3.3.2), samen met de zeer gelimiteerde bronnen die de (geschatte) leeftijd van personen registeren. Er zijn goede aanwijzingen voor een situatie waarin het leeftijdsverschil tussen mensen die voor de eerste keer trouwen relatief beperkt was (0–5 jaar), en waarin mannen van middelbare leeftijd die (nog meer) kinderen wilden, met een significant jongere vrouw trouwden. Er zijn weinig overtuigende aanwijzingen dat men gemiddeld zeer jong trouwde in Egypte – vrouwen lijken gemiddeld voor het eerst te zijn getrouwd aan het eind van hun tienerjaren, mannen enkele jaren later.

Erfenis en opvolging in de familie zijn het onderwerp van 3.3.3, waarin voorgesteld wordt om de Egyptische erftraditie niet als deelbaar (partible) of ondeelbaar (impartible) te definiëren, maar als ‘in vereniging’ (corporate). De Egyptische erftraditie vereiste dat een persoon een ‘oudste zoon’ als opvolger-erfgenaam had: dat was zo belangrijk dat ook een niet-oudste-zoon deze rol (tijdelijk) kon vervullen, waaronder een dochter of een vrouw. Als een vader geen oudste zoon had maar wel een dochter, kon een schoonzoon zich bij haar ouderlijk huishouden voegen. De sociale status van deze schoonzoon is vrijwel onbekend, en hoewel dit gebruik in Egyptische families regelmatig moet zijn voorgekomen, zijn de bronnen er opmerkelijk stil over (3.3.3.5).

De formatie van (nieuwe) huishoudens en de woonplaats na het huwelijk wordt besproken in 3.3.4. Hier wordt gewezen op de aanwezigheid van stamfamieliestructuren in de Griekse en demotische censusteksten verzameld in P. Count (3.3.4.3). In de huisregisters bewaard uit nieuwerijks Deir el-Medina zijn stamhuishoudens echter vrijwel afwezig – dit kan te maken hebben met het feit dat mensen zich in dit dorp niet vrij mochten vestigen omdat huizen verbonden waren aan officiële functies (3.3.4.4).

Andere onderwerpen die behandeld worden zijn adoptie (3.3.5), hiërarchie en autoriteit in huishouden en familie (3.3.7), en de verschillende sociale rollen van familieleden (3.3.8). Sectie 3.3.6 betreft de ideologie over familieleden zoals uitgedrukt in Wijsheidsteksten. Tenslotte erkent 3.3.9 de ‘blinde vlekken’ die nog bestaan in de analyse van Egyptische families, waaronder de positie van jongere zoons en de schoonfamilie.

Uit de analyses in hoofdstuk 3 komt naar voren dat Egyptische families het meest gemeen hebben met de *patrilineaire stamfamilie* zoals gedefinieerd in de typologie van familiesystemen in historisch Eurazië. In Egyptische families was de oudste zoon de wettelijke en sociale opvolger van zijn vader. Hij beheerde het familiebezit als geheel, in vereniging met alle erfgenamen, en was hoofd van

de familie naar de buitenwereld toe. Dochters en junior zoons hielden dezelfde *structurele positie* in de familie, namelijk die van 'niet-oudste-zoon'. Dit zorgde ervoor dat Egyptische dochters een relatief sterke positie hadden in de familie omdat zij niet werden uitgesloten op basis van hun sekse. Dit werd verstrekt door het feit dat in Egyptische families een vader bij het ontbreken van een 'oudste zoon' liever een dochter als 'oudste dochter' en opvolger aanstelde (met de hoop dat zij uiteindelijk een zoon zou baren), dan een mannelijk familielid zoals een neef of een oom: de verticale opvolging werd belangrijker geacht dan het hebben van een mannelijke opvolger.

De relatief 'hoge status' van Egyptische vrouwen, die opgemerkt is wordt door zowel wetenschap als popcultuur, is in het licht van de stamfamilie niet ongebruikelijk maar volledig regulier en een logisch gevolg. Deze status is echter niet ingegeven door feministische idealen, en Egypte kan zelfs beschouwd worden als letterlijk patriarchaat: de senior generatie, voornamelijk de vaders, hielden de autoriteit in de familie en in de samenleving. Jonge mannen met levende vaders konden net zo 'onvrij' in hun keuzes als jonge vrouwen. Ook Egyptische moeders konden als senior familielid en als echtgenote van de patriarch (tijdelijk) in deze positie van autoriteit over hun kinderen stappen, hoewel het van individuele persoonlijkheden zal hebben afgehangen of ze dit ook werkelijk deden.

In stamfamilies werden huwelijkspatronen bepaald door de structurele positie in de familie en in Egypte was dit waarschijnlijk niet anders. De norm in stamfamilies was dat de opvolger in het huishouden van zijn of haar ouders blijft wonen (hoewel niet altijd fysiek in hetzelfde huis), terwijl de andere kinderen ongetrouwd thuisbleven of het ouderlijk huishouden verlieten om te trouwen. Zij trouwden dan een bestaand stamhuishouden in, of vestigden een nieuw huishouden met hun partner. Zo produceerden stamfamilies in hun levensloop altijd stamhuishoudens én nucleaire huishoudens. De registers van huishoudens gepubliceerd als P. Count bevestigen dat dit het geval was voor Egyptische huishoudens in de vroege Ptolemeïsche tijd, en enkele oudere bronnen (Nieuwe Rijk/Middenrijk) suggereren dat dit mogelijk ook eerder in de Egyptische geschiedenis plaatsvond (4.1.2).

Hoofdstuk 4 diept de discussie over familiegebruiken en de stamfamilie verder uit, maar is vormt geen definitieve conclusies vanwege de grote tijdspanne die het beslaat: het geeft vooral aangrijpingspunten voor verder onderzoek naar familiestructuren (4.3). Sectie 4.1 onderzoekt of er in vroegere periodes van de Egyptische geschiedenis aanwijzingen bestonden voor het bestaan van stamfamilies. Hoewel informatieve bronnen over huwelijk en familie van vóór het Nieuwe Rijk beperkter zijn dan die uit het Nieuwe Rijk en het eerste millennium voor Christus, zijn er aanwijzingen dat stamfamilies en

–huishoudens voorkwamen sinds het begin van het Middenrijk. Hoe wijdverbreid het stamfamiliesysteem in deze periode was is onmogelijk vast te stellen, al lijkt stamfamilieideologie al wel de dominante familieideologie in de Egyptische samenleving te zijn geweest. Het idee dat de 'oudste zoon' zijn vader moet opvolgen lijkt zich tijdens het Oude Rijk te hebben ontwikkeld onder de elite en hun dodenpriesters (4.1.1.4). Dat wil echter niet zeggen dat het stamfamiliesysteem toen al bekend en wijdverbreid was in de Egyptische samenleving.

In 4.2 wordt gekeken naar de familiestructuren van huishoudens in Romeins Egypte. Deze zijn opvallend omdat zij voor de eerste keer in de Egyptische geschiedenis gemeenschappelijke (joint) patrilineaire huishoudens tonen: huishoudens waarin ouders samenleven met hun volwassen (getrouwde) zoons, en alle dochters het ouderlijk huishouden verlaten na het trouwen. Dit is een innovatie in Egypte. Volgens de bronnen die nu beschikbaar zijn, kwam deze vorm van huishouden niet voor in oudere periodes, en werd deze ook niet geïdealiseerd. De reden voor deze innovatie is

vooral nog onbekend. Mogelijk heeft het iets te maken met het vermengen van Egyptische en Griekse gebruiken gedurende langere tijd.

Excursus B levert een korte discussie over de ‘incestueuze’ broeder-zusterhuwelijken uit de Romeinse census. In deze teksten lijken broers en zussen van dezelfde ouders met elkaar te trouwen en ook kinderen te produceren. Dit gebeurt consistent over meerdere generaties. De wetenschappelijke consensus is dat deze huwelijken echt gesloten werden, en dat dit huwelijkspatroon voor een korte periode zelfs de voorkeur had, een uniek fenomeen in de menselijke geschiedenis. Een probleem is echter dat als men consistent over meerdere generaties met een volledige broer of zus trouwt, dit resulteert in een cumulatief incestcoëfficiënt dat al na enkele paringen zó hoog wordt dat ernstige geboortedefecten en onvruchtbaarheid onvermijdelijk worden. Dat wil niet zeggen dat incestueuze huwelijken nóóit voorkwamen in (Romeins) Egyptische families – het is echter zeer onwaarschijnlijk dat dit een veelvoorkomend huwelijkspatroon was. Er wordt beargumenteerd dat S. Huebner’s hypothese (dat deze huwelijken werden gesloten tussen ‘broers’ en ‘zussen’ waarvan er één geadopteerd was) een betere verklaring is, omdat dit gebruik goede parallellen heeft in andere historische familiesystemen.

Hoofdstuk 5 vormt de samenvatting en conclusie van dit onderzoek.